

II.

**AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEIBŐL
ÉS TÖRTÉNETÉBŐL**

*A nemzeti könyvtár hazánk tudományosságában
és közművelődésében
Az Országos Széchényi Könyvtár alapításának
175. évfordulója alkalmából**

HAVASI ZOLTÁN

1.

Ha a múltunk jelenig történő meghosszabbításának vonalán visszafelé utazunk az időben 1802-ig, kicsit itt elidőzünk és mai ismereteinkkel széttekintünk, azt fogjuk megállapítani, hogy az egész magyar társadalmi fejlődés szemszögéből nézve is, de a magyar művelődés, kultúra történetében különösen fontos állomáson, csomóponton állunk.

Az évszám persze jelképes, jelképesse avatja egy alapítólevél dátuma. Az alapítólevél, gróf SZÉCHÉNYI Ferenc elhatározása, megyeti a magyar kultúra értékeinek feltárására, feldolgozására és megismertetésére hivatott intézmény, majd intézményrendszer alapját. Országos könyvtárat alapít, de a „kedves hazája használatára bocsátott gyűjteményben” a könyveken és kéziratokon kívül a kultúra más tárgyi emlékei is megtalálhatók, így a magyar múzeumügy, a magyar közgyűjtemények is erre az adományozásra vezethetik vissza eredetüket.

Ma már tudjuk, bár közgondolkodásunkban helyenként még mindig hézagos a felismerés, hogy a gazdasági, a politikai és kulturális működési terület egymástól el nem választható dialektikus egységet alkot. Vagyis, hogy a kultúra — annak elsősorban a közművelődési ága — nemcsak igazodik a gazdasági-politikai követelményekhez, hanem a követelmények szabta feladatok megoldásának feltételeként is tekintendő.

Ha az 1802-es év kövénél állunk (vagy általánosabban a 19. század hajnalán) és a magyarországi tudati viszonyokra tekintünk (amelyek a lényegyet tekintve nem nagyon térnek el az általános kelet-európai helyzettől), szembeszökő, hogy a megnyilatkozások a gazdasági kérdésekről kevesebbet szólnak még, sokkal többet a nemzeti kultúráról. A nemzeti megújulás korszakában csak a kiemelkedő személyiségek látták meg a nemzeti fejlődés háttérét, a gazdasági és társadalmi kérdéseket, a tőkés rendszerre áttérés követelményét, a „polgárosodás” teendőit. Így a kultúra társadalmi funkciójának vonulata időközönként erőteljesebben kezdett kidomorodni a 18. század végi és a 19. század eleji Magyarország tudati térképén.

A társadalmi tevékenykedésben, cselekvésben a kultúrára hárult egyfajta tevékenységi ágakat összeegyeztető történelmi szerep. Pontosabban fogalmazva: a gazdasági, politikai és kulturális törekvések közül időnként

* 1977. október 14-én elhangzott előadás alapján.

a kulturális emelkedésért folytatott harc nyomulhatott jobban előtérbe. Még egyes személyiségek életútján belül is megfigyelhető a különböző fő tevékenységi ágak váltakozása. SZÉCHÉNYI Ferenc, aki igen fiatalon került közéleti posztokra és vállalt politikai szerepet, tíz évi szolgálat után visszavonult, a politikai közélettől önként eltávolodva, tevékenységét egy időre a kulturális élet területére összpontosította. Vagyis egész életvitelén belül ebben az időben e köré szerveződött más jellegű törekvése is.

A kultúrának ez a tevékenységet koordináló szerepe valósul meg a társadalmi fejlődés horizontális összefüggés-rendszerében. A kultúrának azonban — azontúl, hogy filozofiai értelemben csak történetiségében fogható fel — a társadalmi funkciója szerint nemcsak hogy vertikális összefüggés-rendszere is van, hanem térbeli és időbeli viszonylatain belül az időben teljesedik ki inkább, és egyaránt érvényesül az általános viszonyokat igenlő, alátámasztó és azokat bíráló szerepe. Így válik a hagyományok őrzőjévé és a jövő alakítójává.

Itt érkezünk el SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtárat, nemzeti gyűjteményt alapító tettének jelentőségéhez, a magyar művelődéstörténeti vonulatban a 19. század eleji csomópont megragadásához. A felvilágosodás eszméitől is serkentett nemzeti megújulás kezdetén adódott lehetőség arra, hogy az addig töredezett magyar gazdasági, társadalmi, politikai fejlődés viszonyai között szükségszerűen többször megszakított kulturális fejlődési vonal folyamatossága érdekében lépések történjenek. Itt van az a pont, amikortól kezdve mód nyílna a szisztematikus visszatekintésre, a kultúra retrospektív építésére, az adott kulturális jelen megváltoztatására, a perspektivikus kulturális építésre, a jövő alakítására.

Ha vázlatosan is, de bizonyítani szeretnénk, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc nem pusztán a szellemi javak gyűjtésén fáradozott, nem a nagyvonalú mecénás szerepében akart tetszelegni, hanem közéleti aktivitásra akart serkenteni, a társadalom közműveltségének színvonalát kívánta emelni, az alkotó emberek körét szándékozott bővíteni, a jövő alakítását tűzte ki célul.

Ne tekintsük őt egyszerűen csak nagylelkű alapítónak, ne csak a gesztust lássuk adományozó tetteiben, hanem az alkotni vágyó embert idézzük, aki pályafutása során gyakran vívódásra, tépelődésre kényszerült. Ha tette, tisztségeit nemes célokra kívánta felhasználni; ha elháríthatatlan akadályt látott, inkább visszavonult a közélettől; többször a megalkuvás kényszere is körbefogta, gyakran érték kudarcok, máskor elismerésekkel halmozták el. Élete végén az elégedetlenség és a megnyugvást vágyó lelki béke váltakozásaiban gondolt vissza életére és tetteire. Tettei egyikének eredménye maradandónak bizonyul.

2.

Jövőt alakító jelenünk érdeke kívánja, hogy — mai tudományos és közművelődési céljaink erősítése szándékával — vessük össze a 175 évvel ezelőtti kezdeményezéseket mai törekvéseinkkel. Könyvtártörténetészeinktől származó jelentős részeredmények ma már lehetővé teszik néhány művelődéstörténeti és művelődéspolitikai tanulság megfogalmazását.

Az egyik tanulság az, hogy a tudomány és a könyvtárak, múzeumok, vagyis a kutatás és nemzeti közgyűjtemények között — mind a történeti fejlődésben, mind az intézmények jelen funkcióit tekintve — jóval szervezesebb összefüggés van, mint ahogy azt a köztudat vagy akár a mai kutatásszervezési gyakorlat tükrözi. A művelődéstörténeti és tudománytörténeti összefoglalások mindmáig csak kevéssé mutatták be a nemzeti könyvtár és a nemzeti múzeum alapításának a magyar tudományos közelet kialakulásában, a magyar tudományos akadémia létesítésére irányuló törekvésekben játszott szerepét. A hazai köztudat alakítására és a külföld tájékoztatására kiadott összefoglalás, amely magyarul *Hazánk, Magyarország* címen jelent meg, a külföldiek számára *Information Hungary* címen válhatott ismertté, a tudományos életről szóló fejezetében rögzíti: „A 19. század elején kritikus szellemek nem ok nélkül panasztolták a feudális társadalom közönyét, a tudományos munkafeltételek hiányát. Mégis ebben az időben alkotta meg Széchényi Ferenc a tudományos élet eljövendő új centrumát a Magyar Nemzeti Múzeum és vele a későbbi Országos Széchényi Könyvtár alapításával, 1802-ben.” E megfogalmazásból — amelyben egyébként bizonyos logikai töredezettség, továbbá félreérthető intézménytörténeti információk is észlelhetők — nem tűnik ki, hogy mintegy két évtizeden át a Múzeum töltötte be a még nem létező tudományos akadémia szerepét.

Ennél még meglepőbb, hogy az akadémia 150 éves jubileuma alkalmából készült és kiadott monográfia is (*A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825—1975*. Bp. Akad. Kiad. 1975.), bár sok tekintetben kiválóan és nagyszerű tömörséggel szól az 1825 előtti, tudós társaság létesítésére irányuló törekvésekről, éppen az 1825-i országgyűlés előtti évtizedeket nagyolja el — tehát a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának közvetlen előzményeit. Alapítványokról és pályázatokról ugyan szól, arról is, hogy a pályázatokat kitűző és elbíráló bizottság a Nemzeti Múzeumban működött, sőt nem hallgathatja el: „1812-ben az országgyűlés kimondta, hogy a Nemzeti Múzeum a Tudományos Társaság nélkül csonka”. Mégis úgy érezzük, hogy eddig méltatlanul feledésbe merült az első magyar nemzeti közgyűjtemény alapításának a tudományos élet fejlesztése szempontjából belátható pótolhatatlan szerepe, tudománytörténeti jelentősége. Továbbá a szintézisek mind ez ideig nem ölelték fel azokat a kutatási eredményeket, amelyek SZÉCHÉNYI Ferenc tudománypártoló tevékenységét mutatták be meggyőzően.

Kétségtelen: a felvilágosodás tudományos törekvéseinek kedvező, 1790 után kibontakozó politikai mozgalmak hamar elbuktak, így a tudományos akadémia létesítésére irányuló törekvések is lehangoltak. Igaz az is, hogy bár az 1790-i országgyűlés a felállítandó Tudós Társaság ügyét egy irodalmi bizottság gondozásába helyezte, ám a bekövetkezett francia fegyveres támadások miatt előterjesztés az ügyben tárgyalásra nem kerülhetett. Tagadhatatlan továbbá, hogy a köznemesség többsége a francia forradalom hírére — és következményeivel számolva — a tudományos haladás elöl is egy időre meghátrált.

Ilyen körülmények között különösen becsülendő azoknak az akár csak lassan is kibontakozó új értelmiséghez tartozóknak, a polgári literátoroknak az érdeme, akik társadalmi és kulturális törekvéseikben következetesek

maradtak, vagy azoknak a közéleti személyiségeknek a tettei, akik az adott viszonyokat is a tudománypártolásra, a közműveltség fejlesztését szolgáló aktivitásra tudták fordítani. Az utóbbiak közé tartozott SZÉCHÉNYI Ferenc. Az országos könyvtárat alapító levélben kötelezte magát arra, hogy a nemzetnek ajándékozott gyűjteményét nyomtatott jegyzékekben tárja a nyilvánosság elé. Másfél évtizeden át (1799—1815) személyesen irányította a katalógusok sorozatának kiadását. A gondosan szerkesztett kötetek bizonyítják: „Széchényi az Országos Könyvtárt nemcsak könyvmúzeumnak szánta, hanem kiváltképpen műhelynek a hazai tudományosság művelői számára.”¹

Tudománytörténeti jelentőségűnek, bizonyos értelemben tudományos alapvetésnek kell tekintenünk SZÉCHÉNYINEK azt az elhatározását is, amellyel a gyűjteményét megalapozta, meghatározott irányban fejlesztette, amely lehetővé tette elvszerű nemzeti gyűjtemény katalógusokban történő közreadását, törekvéseinek a hazai és nemzetközi köztudatban történő meggyökerezését. Nem tagadható: hatottak felfogásának kialakítására a hazai értelmiség legjobbjainak (HAJNÓCZY József, KOVACHICH Márton György és mások) szaktanácsai, de úgy ítéljük meg, hogy ki-ki a saját tudományos érdekeit tartotta jobbra szem előtt. SZÉCHÉNYI viszont egyfajta teljességre gondolt a gyűjtésben, „beleértve a szépirodalmat, a humán- és természettudományokat, sőt a vallási, politikai, gazdasági stb. jellegű, sokszor efemer értékű kinyomtatványokat is. Mindarra tehát, amit Magyarországon valaha kinyomtatnak, vagy amit hazai szerzőktől külföldön kiadtak. Ehhez járult még a külföldi magyar vonatkozású irodalom gyűjtése. (Mindez nemcsak a nyomtatványok, hanem a kéziratok vonatkozásában is.) Ezek az elvek lényegében a nemzeti könyvtár gyűjtőköre mai koncepciójának felelnek meg, gyakorlati megvalósulásának ilyen korai példája figyelemreméltó.”²

De sok terv, plán, program, kiáltvány született, fogalmazódott meg a 18. század folyamán egy hazai tudományos központ létesítése érdekében BÉL Mátyástól (1735) BOD Péteren (1756) és KOLLÁR Ádámon át (1763) BESSENYEI Györgyig (1778). BATHYÁNY Ignác (1786), RÉVAI Miklós (1790), ARANKA György (1791) és sokan mások kívánták a Tudós Társaságot, amelynek célja legyen — BOLYAI Farkas szavai szerint (1806) — „Hazánknak volt, jelenvaló s leendő voltát megesmérni”.

A magyar tudós társaság létrehozásán SZÉCHÉNYI is fáradozott. „Midőn pedig 1790-ben a Magyar Tudós Társaság létesítésének eszméje foglalkoztatja az embereket, egy főrangúakból és írókból álló előkelő társaság az ő házánál tartja ez ügyben tanácskozásait” — írja KOLLÁNYI Ferenc 1905-ben, KAZINCZY Ferenc — VÁCZY János által — 1891-ben kiadott levelezésére hivatkozva. Számos más, a tudományos életet fejlesztő mozgalomba, vállalkozásba bekapcsolódott. Nehezen számolható azoknak az íróknak a száma, akiket anyagilag és erkölcsileg támogatott.

1. BERLÁSZ Jenő: *Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt?* — *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963—1969.* 57. l.
2. SOMKUTI Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye.* — *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971.* 181. l.

Nem tartotta azonban elégségesnek tervezetek fogalmazását, az egyes kutatók esetenkénti támogatását. *Átfogó* jellegű vállalkozásba kezdett, „az egész nemzeti kultúrát ölelte fel”, elhatározta, „hogy összegyűjti mindazt, a mi hazánkra, annak történetére, irodalmára stb. vonatkozik, legyen az magyarul vagy idegen nyelven, hazai vagy külföldi író által írva, legyen az nyomtatvány vagy kézirat”.³ Nem tartotta elégségesnek tervek kovácsolását, hanem felvilágosult és Európát járt főúrként a *cselekvést* választotta. Megelőzve a reformkort, előtte járt az építők nemzedéke, a „hass, alkoss, gyarapíts” csak később megfogalmazott jelszavát alkalmazta, az építés szándéka vezette őt is, az építésé, amely fia: SZÉCHENYI István tevékenységében teljesedett ki az egész ország gazdasági fejlődésére kiható arányokban.

3.

A cselekvés újat építést jelentett. Újjáépítést a kultúrában. Nem sokkal azután, hogy Johann Gottfried HERDER, német költő és történetfilozófus a magyaroknak közeli véget jósol, ez a cselekvés segíti a nemzet fennmaradását, újjászületését is, segíti a társadalmi haladás vonalába való felzárkózást, mert a nemzet megszületésével alakulhat ki az a keret, amelyben a társadalmi haladás kibontakozhat.

A cselekvés megújulásra, újrakezdésre buzdít. Az újrakezdés igénye, követelménye többször felmerült a magyar művelődés történeti alakulásában. Magyarország ugyanis nem a 18—19. század fordulóján jutott el először a hazai kulturális értékek gyűjteményekbe foglalásának szándékáig és megvalósításáig.

A magyarországi könyvhasználatnak, az írott emlékek, könyvek gyűjteményekbe szervezésének a 11. századig visszanyúló előtörténete ismeretes előttünk. A kolostorok, káptalanok, székesegyházak és királyi kancelláriák középkori virágzó könyvkultúrájának előzményeiből, meg a humanizmus hazai meghonosodásából fejlődhetett csak ki a 15. század második felére MÁTYÁS király világhírű könyvtára, a Bibliotheca Corviniana és mellette a királlyal vetélkedő humanista főpapok számos értékes gyűjteménye. Hogy ezek a gyűjtemények, egyben művelődési központok, hogy királyi könyvtárunk nem a semmiből, nem máról holnapra keletkeztek, arról I. (NAGY) LAJOS király udvarának kultúrája, ebben az udvarban készült fejedelmi kódexkincsünk, a *Képes Krónika* meggyőzően tanúskodik. Kódexirodalmunk mellett az első egyetemalapítási kísérletek (Pécsett 1367-ben, Óbudán 1389-ben, Pozsonyban 1467-ben), továbbá a királyi udvar közelében megnyílt első könyvnyomtató műhelyünk működése — amelynek első nyomtatványától, az 1473-ban megjelent *Budai Krónika*-tól számítjuk a magyarországi könyvnyomtatás kezdetét — mind-mind virágzó középkori műveltségről beszélnek.

Ez az udvari kultúra azonban, amely nálunk is kiindulópontja lehetett volna egy nemzeti könyvtár és nemzeti múzeum létesítésének — ahogy ez az

3. KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902*. I. köt. Bp. 1905. 14. l.

európai országok némelyikében történt —, sajnos a 16. század közepén (1526 után) néhány évtized alatt — a Magyarországot pusztító török hadjáratok és az ezekkel járó állapotok következtében — szétfoszlott, elenyészett. A másfél évszázadig tartó török uralom és a Habsburgok önkénye hosszú időre visszavetette a magyar gyűjtemények fejlődését. Ezekben az évszázadokban a hazai kultúra fenntartása és továbbfejlesztése az államhatalom helyett a társadalomra hárult. Ez az alulról történő kultúraépítés egészséges, ám mégis csak lassú folyamatnak tekintendő. Három évszázadnak kellett eltelnie, amíg a reformáció és ellenreformáció, majd a felvilágosodás társadalmi-szellemi mozgalmaiban állandó, máig élő egyetemünk — az 1635-ös alapítású — és középfokú iskolarendszerünk úgy kialakulhatott, hogy ennek a művelődéstörténeti fejlődésnek a következtében a társadalom középső rétegei is a műveltség birtokába juthattak.

Ennek a fejlődésnek a végbemenetele után, a 18. század végén érkezett el az az idő, hogy az ország kulturális termésének összegyűjtését és megőrzését, amely feladatot évszázadokon át a királyi könyvtárnak kellett volna elvégeznie, visszamenőlegesen is a társadalom teljesítse.

A felvilágosodás eszméi elérték a magyar társadalmat, s az arisztokrácia, valamint a jobb módú nemesség bizonyos körein túl főként az új világi értelmiségben találtak visszhangra. A többségükben paraszti, polgári vagy kisbirtokos nemesi származású papok, tanárok, orvosok, mérnökök, ügyvédek, gazdatisztek, megyei és állami hivatalnokok fáradoztak a magyar tudomány fejlesztésén. Egyre erősödött azonban a felismerés, hogy a rendszeres tudományos tevékenység kibontakoztatásának akadálya a hazai tudományos irodalom, illetve a kutatáshoz szükséges forrásanyag közös gyűjtőhelyének hiánya. SZÉCHÉNYI Ferenc érdeme az, hogy — a magyarországi felvilágosodás és a közelgő reformkor törekvéseinek szellemében, továbbá személyes külföldi tapasztalatai birtokában — a régi nemzeti kulturális értékeket, a magyar múlt írott és nyomtatott emlékeit ország-szerte felkutatta, anyagi áldozatvállalással és személyes szellemi irányító munkával szerves gyűjteménnyé egyesítette és közhasználatra bocsátotta.

4.

A közhasználatra bocsátás módja figyelemre méltó. Tudományos alapvetésre vall. A gyűjtemény, a források tudományos feltárásának módszere máig hasznosítható példa. A tudományt és közművelődést együttesen szolgáló törekvésünk számára ma is eligazító gondolatokat adhat.

SZÉCHÉNYI Ferenc nem az egyetlen a főurak között, aki magánkönyvtárat hoz létre. Az ESZTERHÁZYAK például ritka értékes könyvtárat teremtenek, azt a nyilvánosság előtt is megnyitják, amelyben azonban magyar könyv nem található. RÁDAY Gedeon viszont hungarikákban gazdag gyűjteménye a tudósok munkáját közvetlenül támogatta. Ismeretes, hogy SZÉCHÉNYI könyveinek használatával is számos magyar kutató ért el eredményt. A könyvtáralapítók közül többen gondoltak arra, hogy gyűjteményük megvetheti egy tudós társaság létrehozásának alapját. Ez a törekvés vezette BATTHYÁNY Ignác erdélyi püspököt, aki 1789-ben Gyulafehérvárott

alapította meg könyvtárát, vagy TELEKI Sámuel erdélyi kancellárt, aki 1796-ban alapozta meg a Teleki-tékát.

SZÉCHÉNYI Ferenc tudta azonban megvalósítani legkövetkezetesebben, hogy könyvtára a köz használatára szánt gyűjtemény legyen. Nem csupán országos könyvtárat alapító tettével, hanem az országot mozgósító, a külföldet tájékoztató, a gyűjteményt részletesen bemutató publikálással, tudományos propagandamunkával, az értékek nyomtatott katalógusokban történő feltárásával. BERLÁSZ Jenő mutatta be igényes tanulmányában: „Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt?”. A tanulmány meggyőzően bizonyítja, hogy ezek a katalógusok nem igénytelen segédeszközök, hanem a kor tudományosságának színvonalán álló, szakszerű bibliográfiai követelmények szerint készült sokoldalú jegyzékek voltak. Megküldte katalógusát külföldre, mindenhova, ahol nézete szerint szükség volt rá, hogy az illetékesek konkrét, reális fogalmat alkothassanak Magyarországról és népeiről, különös tekintettel a magyar kulturális teljesítményekre. Katalógusai dokumentálták a világ előtt, hogy Magyarország — a HERDER-féle megítéléssel szemben — évszázadok óta cselekvő részese az egyetemes kultúrának, az európai művelődésnek.

Ahogy pedig a katalógusok belföldi szétküldését megszervezte, az — kissé triviális aktualizálással — megfelel a mai fogalmaink szerinti művelődésszociológiai felmérésnek vagy igénykutatásnak, de felér egy alaposan átgondolt igényfelkeltéssel, sőt a társadalmi erőknek a közművelődés fejlesztésére irányuló felhívásával. Gondolt a közéleti előkelőségek tájékoztatására, figyelme kiterjedt az egyháziak iránt, mérlegelte a nemességet, felismerte a városok jelentőségét, számolt az új értelmiséggel.

Ez volt tehát az a cselekvés, amelyet mi többnek tartunk a tudós társaság létesítésére irányuló, általánosságokat tartalmazó törekvéseknél, felhívásoknál.

Így válik érthetővé, hogy az új intézmény létrejövetelét a kortársak történelmi jelentőségű eseménynek érezték. KÓKAY György írta Nemzeti Könyvtárunk megalapításának visszhangja a korabeli magyar sajtóban c. tanulmányában⁴: „... felvilágosult világnézetű íróink, tudósaink a Corvinára emlékezve többször hangot adtak annak a követelésnek, hogy a jelenben is szükség van egy nagy, nyilvános könyvtárra. És amikor Széchényi Ferenc felajánlotta gyűjteményét a nemzetnek, a hazai sajtó híradásai és kommentárjai nyomán még többen ismerték fel egy ilyen könyvtár jelentőségét: a társadalom különböző rétegeiből egymás után jelentkeztek felajánlások, melyekkel a nemzeti könyvtár gyűjteményét akarták kiegészíteni. És miként a korabeli sajtóhangokból is kiderül: szinte ugyanolyan tisztelettel beszéltek az újonnan létesített Nemzeti Könyvtárunkról, mint ahogy régebben Mátyás király egykori híres könyvtárára emlékeztek vissza. Ez a tisztelet ... az alapító Széchényi Ferenc mellett, a nemzeti művelődésben és tudományos életben jelentős szerepre hivatott gyűjteménynek is szólt.”

4. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961–1962.* 277–278. l.

Hamarosan látni való volt, hogy az adomány nemcsak könyvtáralapításra való, hanem a nemzetnek felajánlott gyűjtemény megveti alapját a nemzeti közgyűjteményeknek, tehát a múzeumoknak is. A könyvtár első öre, MILLER Jakab Ferdinánd pedig már azon fáradozott, hogy az 1808-ban törvényesen is létrehozott Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudós Társaság „egy és ugyanazon alapon létesíttessék”. A Tudós Társaság még mindig nem szerveződött meg. Ugyanakkor már a század elején létesültek alapítványok annak céljaira. Alapítványt létesített SÁNDOR István író és bibliográfus 10 000 forinttal és értékes gyűjteményeivel, a MARCZIBÁNYI-család 50 000 forinttal. Az alapítványok hasznosítása: pályázatok kitűzése és elbírálása, jutalmak megállapítása és kiosztása a Magyar Nemzeti Múzeumban működő bizottság hatáskörébe tartozott.

De nemcsak az e téren kifejtett működéssel pótolta az első magyar közgyűjtemény a még nem létező tudományos akadémia funkcióját, hanem tudományos publikációi sorozatának megindításával is. A Múzeumi Akták (*Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici*) kiadásának fő célját abban látták, „hogy az ország lakosai közelebbi felvilágosítást nyerjenek ezen irodalmi intézet tulajdonát képező kiadatlan kéziratok közzététele által, valamint az érmészet, régészet és természettudomány köréből vett értekezések révén, a magyar irodalom újabb gyarapodást nyerjen. Minél nagyobb elterjedésnek örvend az ily mű, minél közismertebbé válnak a benne foglaltak, annál hasznosabbnak bizonyul az országra és polgáira.”⁵

SZÉCHÉNYI Ferenc kezdeményező lépéseinek szerves folytatását láthatjuk ezekben a fejleményekben. A tudomány művelésének szándéka így párosult a közművelődési gondolattal az intézmény életének már első évtizedeiben.

Nem lenne teljes és hiteles a kezdeti idők, az első évek képe, ha csak a szépre, csak a haladó mozzanatokra figyelnénk. Az alapító okirat JÓZSEF nádorra bízta a gyűjtemény feletti felügyeletet. Példásan tett eleget kötelezettségének. Gondosan fáradozott a fejlesztésen. „Gondoskodása” mindenre kiterjedt. „De míg . . . a nádor a nagyközönség használatába bocsátotta a Széchényi-országos-könyvtár gazdag anyagát, addig másrésztől az akkori idők szellemének megfelelően arról is gondoskodott, hogy az engedélyezett szabadság révén, visszaélések ne történhessenek és veszedelmes tanok, államellenes eszmék stb. ez úton ne terjesztessenek” — írja KOLLÁNYI Ferenc, az intézmény első éveinek szorgalmas krónikása. A fennmaradt iratok kronológiai feltárása során feljegyzti, hogy a nádor 1807. augusztus 14-én felhívta MILLER Jakab Ferdinánd figyelmét: hitelt érdemlő helyről értesült, hogy az országos-könyvtárban őrzött, több oklevelet és kéziratot kiadás céljából lemásoltak. MILLER tegyen jelentést, így áll-e a dolog és a jövőben minden másolatot közlés előtt neki mutassanak be. MILLER hűséges alattvalóként napokon belül felterjesztésben számolt be, hogy mi minden található a kéziratok között és milyen eljárást követtek eddig

5. KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902*. I. köt. Bp. 1905. 384. l.

azoknak a használatában. „A mi a használatot illeti, eddig is az volt az eljárás, hogy ismeretlen egyének csak kívülről tekinthették meg a kéziratokat, bővebb betekintés céljából pedig csakis olyanok kapták meg, a kiket hivatalos eskü fűzött az uralkodóházhoz, vagy pedig oly tudósok, akiknek jelleme, gondolkodása felől legendő biztosítékot nyújtott irodalmi munkásságuk. Az ő tudomásával nem is adtak ki lemásolás céljából olyan iratokat, a melyekről feltételezhető volt, hogy közzétételükből az országra valami kár háramlanék. Igaz, hogy nemrég megjelent nyomtatásban Berzeviczy Gergely értekezése a parasztság állapotáról, ámde ebben a könyvtárnak mi része sem volt. Ide ugyanis nem egy oly kézirat is bejutott, a melyet már előzőleg több példányban lemásoltak. Legutóbb maga az alapító is több országgyűlési iratot vett ki térítvény ellenében, de róla bizonyára nem lehet feltételezni, hogy ezekkel vissza fog élni.”⁶

Azért idéztük hosszabban KOLLÁNYI könyvéből e sorokat, mert meggyőzően példázza az alapító szándékai és a közhasználat gyakorlata közötti ellentmondást, továbbá az alapító által kijelölt első ór nádortól való függőségét, már-már az alapító törekvéseitől történő elszakadását.

6.

SZÉCHÉNYI, akinek „mindenkor az volt leghőbb kívánsága, hogy a Széchenyi-országos-könyvtárnál mindig valóban irodalmi múlttal bíró egyének alkalmaztassanak”, még életében tapasztalhatta, hogy vannak és lesznek művének folytatói és továbbfejlesztői a könyvtárosok körében. Ilyennek tarthatta HORVÁT Istvánt, akinek döntő szerepe volt az úgynevezett második könyvtáralapítványra vonatkozó elhatározás kialakulásában. SZÉCHÉNYI soproni palotájában keletkezett könyvgyűjteményről van szó, amely a cenki gyűjteménnyel szemben külföldi munkákból álló bibliotéka volt.

Jelen tanulmányunkban két olyan szempontra hívjuk fel a figyelmet, amelyet HORVÁT István képviselt, amelyek jelenünk számára is okulásul szolgálhatnak.

HORVÁT a külföldi művekből álló gyűjteményt az országos könyvtár segédkönyvtára számára kívánta megnyerni. Amikor azt vallotta, hogy az összes tudományok legszorosabb kapcsolatban vannak egymással, a mi fogalmaink szerinti interdiszciplinaritásra gondolt. Ő maga nagyon kívánatosnak tartotta „a hazai dolgok búvárlatát” a nemzeti könyvtár hazai anyagára támaszkodva, de nem kevésbé óhajtotta, hogy végre olyan magyar ember is legyen, aki az összes tudományokban kitűnik munkáival. Lehet, időszerűtlen igény volt tőle a magyar polihisztorokra várni, de abban igaza volt, hogy a magyar tudományosságnak sokoldalúbban képzett, az európai szinthez közelítő tudományművelőkre volt szüksége. Meggyőződése szerint: „a magyarok tudományos előrehaladását, a Széchenyi-országos-könyvtár létrejötté előtt sem az erre való tehetségnek, mint inkább a nélkülözhetetlen segédeszközöknek hiánya gátolta”.

6. KOLLÁNYI i. m. 151. l.

Másik figyelemre méltó gondolata az volt, hogy vétek lenne ugyan a múzeumot és a könyvtárt nemzeti jellegétől megfosztani, ám nem tartja elegendőnek a magyarok Magyarországról írt műveinek gyűjtését. „Apáink munkái, akik minden nagyobb irodalmi segédeszköz híjával dolgoztak, csupán töredékei a nemzeti törekvéseknek és csak a legritkábban szolgálnak forrásokul.” Szilárdabb alapokra épüljön a hazai irodalom, a hazai kultúra bemutatása. „Az ehhez szükséges anyagot, kivált a régebbi századokra vonatkozólag, számtalan külföldi munkából kell összegyűjtenünk, a melyekhez íróink csak a legritkábban tudnak hozzáférni.”

Ezek a gondolatok példázák: az első országos közgyűjteményünk alapítása idején már és az alapítást követő első évtizedekben szinte valamennyi olyan feladatkört felöleltek elődeink, amelyeknek érvénye máig él, olyan célokat tűztek ki, amelyeknek megvalósítása újra és újra programba kerülhet.

Csak a legutóbbi években is, a legközelebbi múltban kezdtük el egy olyan feladatterv kidolgozását, amelynek a keretében kell majd megvalósítani a még külföldön lappangó nemzeti értékek felkutatását és nemrégiben alakult meg a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, amelynek az a célja, hogy számontartsa a magyar nyelvészettel, irodalomtörténettel és etnográfiaiával kapcsolatos kutatásokat végző szakemberek tevékenységét s annak eredményeit széles körben ismertesse és népszerűsítse. Ennek a törekvésnek megvannak a nyilvánvaló könyvtári kihatásai, illetve feltételei.

7.

Tudományosan vizsgálendő még a jövőben az az alapítói szándék, amely az eredetileg nemzeti könyvtárnak létesített intézményt országos könyvtárnak nevezte el. BERLÁSZ Jenő mutatott rá erre a fontos formai mozzanatra. „Az a tény, hogy a kezdődő magyar nyelvmozgalomnak ezekben az éveiben — amikor már a tudományok megmagyarosításának programja is hangot kapott —, az Országos Könyvtár katalógus-sorozatát Széchényi Ferenc latin nyelven jelentette meg, bizonyára nem volt véletlen. Okát nyilván nem abban kell keresni, mintha Széchényi a magyar nyelvet valami intellektuális göggel lenézte volna, vagy éppen elvi ellenzője lett volna Bessenyeiék programjának, hiszen ő arisztokráciánknak ama kevesei közé tartozott, akik a magyart anyanyelvként sajátították el, és gyermekkorukban hazai falusi környezetben gyakorolták. A latinitás itt minden bizonnyal más célra irányult: valószínűleg arra, hogy kifejezésre juttassa azt az alapítói szándékot, mely szerint az Országos Könyvtár mint kultúrkinccs és kultúreszköz nemcsak született magyaroknak van szánva, hanem a magyar korona minden népének. Erre látszik vallani különben az új könyvtárnak Bibliotheca Regnicolaris elnevezése is, amely a Bibliotheca Nationalis ellenében rövid időn belül általános érvényre jutott.”⁷

7. BERLÁSZ Jenő: *Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt? — Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968—1969.* 58. 1.

A katalógusok latin nyelve magyarázható egyszerűen azzal, hogy azok külföldi terjesztésére is eleve gondoltak. A könyvtár nevének megváltoztatása mögött azonban valóban lehetséges olyan gondolatot feltételezni, hogy ha a régi Magyarország több nép történelmének és kultúrájának színtere volt és a különböző nemzetiségek szoros társadalmi, kulturális kapcsolatban éltek egymás mellett, akkor a nemzeti kiemelése helyett az országos elnevezés a megfelelőbb.

Érdeemes a kérdést tovább vizsgálni, mert jelenünkben ugyan az Országos Széchényi Könyvtár vitathatatlanul ma nemzeti könyvtárunk, ám mi annak a nemzeti kultúrának fejlesztésére vagyunk hivatottak, amelyben ugyan kifejeződik a más nemzetektől megkülönböztető, mégis ugyanakkor azokkal összekapcsoló, kapcsolatot teremtő jelleg. Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményének 175 éves gyarapodása jól, megbízhatóan, meggyőzően tükrözi, hogy történelmünk és kultúránk számos megnyilvánulása egyszerre több nép öröksége. Ezek ismeretében is, de jelen felfogásunk, világnézetünk szerint is a történelmi tradíciókat akkor értelmezzük helyesen, ha nem a más nemzetektől távolító, befelé forduló, hanem a más nemzetekhez közelítő vonásokat hangsúlyozzuk.

8.

Az Országos Széchényi Könyvtár történetének eddig eltelt 175 éve alatt röviden nem vázolható, igen nagy változások történtek a világban, hazánkban, az intézmény életében is. Ha a jubileum alkalmából felidézünk az alapítás körülményeiből és a könyvtár kezdeti korszakából néhány jelenléte és mozzanatot, nem azért tettük, mert úgy véljük: minden mai feladatunk visszavezethető a 19. század eleji törekvésekhez. A mégis fellelhető konkrét szakmai tanulságok felmutatásán túl azt is érzékeltetni kívánjuk, hogy a nemzeti hagyomány a szocialista hazafiság eleven tényezője, szerves része, hogy a társadalom politikai, gazdasági, ideológiai-kulturális történelme egyben a szocialista jelen előtörténete is.

Talán arra is vetődött kevés fény, hogy a történelmi örökség egymás ellen ható, de ugyanakkor egymást feltételező folyamatok összessége, hogy a haladó hagyományokat és a negatív tapasztalatok tanulságait együttesen kell számon tartanunk.

A könyvtári munka fejlődésének perspektíváját tekintve pedig érdemes ügyelnünk: ne akarjunk történelmietlenül mindent magunk felfedezni, de ne ragaszkodjunk görcsösen a már túlhaladotthoz se. Intézményünk alapítóinak, a művet folytatóknak a példáiból az alkotni vágyást emeljük ki, a korunk és belátható jövőnk igényei szerinti folytatást vállaljuk. Láttuk, hogy a könyvtár alapfeladatainak sok lényeges kérdése már a kezdeteknél együttállt, látnivaló lenne, hogy végig az intézmény egész történelmi fejlődése során újra és újra felvetődnek még az alapkérdések is.

A mi mai társadalmi viszonyaink és életviszonyaink is felteszik újra a kérdéseket, amelyekre nekünk kell választ adni a cselekvő szocialista hazafiság és — az ettől elválaszthatatlan — a jelent, valamint a távlatokat feltáró nemzetköziség jegyében, a felvilágosultság mai igényei szerint.

Национальная библиотека в науке и культуре Венгрии По случаю 175 годовщины основания Государственной библиотеки им. Сечени

3. ХАВАШИ

1802 год явился важной вехой в общественном и культурном развитии Венгрии. В период проникнутого идеями просветительной философии национального обновления стали возможны определённые шаги в интересах непрерывности до той поры неравномерного экономического и общественно-политического развития Венгрии. Одним из таких значительных событий было основание Ференцем СЕЧЕНИ национальной библиотеки.

Много уроков можно извлечь при изучении истории 175-летней Государственной библиотеки имени Сечени, хотя до сих пор в работах по истории науки и культуры лишь в малой мере освещалась роль национальной библиотеки и национального музея в научной жизни Венгрии, в стремлении к созданию венгерской академии наук, а также деятельность покровителя наук Ференца СЕЧЕНИ.

СЕЧЕНИ внёс большой вклад в науку не только создав собрание и развивая его в определённом направлении, но и решив с помощью каталогов ознакомить отечественную и зарубежную публику с его фондами, а также с его целеустремлениями.

Собрания книг и других письменных памятников в Венгрии восходят к XI веку. В результате роковых исторических событий, последствия которых не изживались веками, культурное развитие Венгрии не было равномерно. Лишь в эпоху просвещения стало очевидно, что отсутствие общего собрания отечественной научной литературы, источников научных исследований препятствует развёртыванию систематической научной деятельности. Заслуга Ференца СЕЧЕНИ заключается в том, что он разыскал по всей стране старые национальные культурные ценности, венгерские рукописные и печатные памятники прошлого, которые под своим личным руководством и на свои средства объединил в органическое собрание к предоставил в публичное пользование.

Предоставление собрания в публичное пользование свидетельствует о его устремлении способствовать совместному развитию науки и народного просвещения. Ференц СЕЧЕНИ не был единственным представителем высшего дворянства, создавшим частную библиотеку. В 18 веке возникло много подобных собраний. Но Ференц СЕЧЕНИ был первым дворянином, предоставившим свою библиотеку в распоряжение читающей публики. Он послужил обществу поступком создания государственной библиотеки, мобилизацией страны, информацией за границы, подробно знакомящими с собранием публикациями, вскрытием ценностей в печатных каталогах.

СЕЧЕНИ не только основал библиотеку, но и заложил основы для национальных публичных собраний, то есть музеев. Во время основания Венгерского национального музея в 1808 году ещё не существовало Венгерское научное общество, позднее Венгерская Академия наук. И таким образом, музей основывал фонды, объявлял научные конкурсы. Но не только в этой области первое венгерское публичное собрание выполняло функции ещё не существующей научной академии, но также положив начало серии научных публикаций.

СЕЧЕНИ при жизни довелось увидеть, что у него есть и будут последователи, которые продолжают его дело. К их числу принадлежит Иштван ХОРВАТ (1784—1846), выгравший решающую роль в основании так называемого второго библиотечного фонда. Он считал, что отечественное собрание необходимо дополнить богатой вспомогательной библиотекой, состоящей из зарубежных произведений. Он не считал достаточным собрание произведений, написанных венграми о Венгрии, но всячески способствовал собранию нужных зарубежных источников.

Много важных вопросов из основных задач библиотеки стояло на повестке дня уже во время её создания. Условия нашего общества и нашей жизни поднимают вопросы, соответствующие требованиям нашего времени. Не будем слепо цепляться за отжившее, но из примера основателя нашей библиотеки и его последователей выделим жажду творчества и соответственно требованиям нашего времени и ближайшего будущего примем на себя продолжение их дела!

La Bibliothèque Nationale dans la vie scientifique et culturelle de la Hongrie

À l'occasion du 175ème anniversaire de la Bibliothèque Széchényi

Z. HAVASI

L'an 1802 est une date remarquable au point de vue du développement de la culture hongroise. C'est que sous l'influence des idées du siècle des lumières pénétrées déjà dans notre pays, qu'on a pu commencer à faire des pas en avant dans toutes les domaines, dans la vie économique, sociale et politique dont le développement était jusqu'à cette époque très inégale. C'est la grande importance de la fondation de la bibliothèque et des collections nationales par Ferenc SZÉCHÉNYI.

Les recherches de l'histoire de la Bibliothèque Nationale Széchényi a beaucoup d'enseignements et beaucoup de devoirs. Les recapitulations de l'histoire de la culture et de l'histoire de la science montraient jusqu'à présent très peu du rôle de la Bibliothèque Nationale et du Musée National sur le développement de la vie scientifique hongroise, de l'influence sur la fondation de l'Académie Scientifique et de l'importance de l'activité de Ferenc SZÉCHÉNYI en protégeant les sciences.

Ce n'est pas seulement la fondation des collections, leurs orientations dirigées par Széchényi, qui est d'une importance pour l'histoire des sciences mais aussi sa décision de faire publier les catalogues des collections dans le pays et à l'étranger.

L'histoire du livre et d'autres documents écrits, des collections des livres, des bibliothèques rudimentaires est connu depuis XIe siècle. À cause des événements fatales de l'histoire de la Hongrie, le développement culturel n'est pas courant. Ce n'était seulement dans l'époque des lumières qu'on reconnut que le développement de l'activité régulière dans la science fut empêché à cause de manque d'un endroit où les sources et matériaux pour les recherches sont collectés. C'est le mérite de SZÉCHÉNYI qui a fait rechercher toutes les mémoires écrites et imprimées dans tout le pays et sous sa directions une grande collection se forma qui fut puis présentée au public.

En faisant sa bibliothèque publique il a servi la science et la culture du peuple en même temps. Ferenc SZÉCHÉNYI n'était pas le seul parmi les aristocrates qui avaient une bibliothèque.

Pendant le XVIIIe siècle de nombreux bibliothèques se formaient en Hongrie. Mais Ferenc SZÉCHÉNYI était le premier qui offrit sa bibliothèque au public. Avec la fondation de la bibliothèque nationale, la publications des catalogues que informaient non seulement la Hongrie mais l'étranger aussi, il servit la communauté, non seulement sa passion aristocratique.

En offrant à la nation ses collections ainsi que ses livres, il est le fondateur du Musée National aussi. Dans l'an de la fondation du Musée National, en 1808, l'Académie Scientifique n'exista pas encore. C'était le devoir du Musée d'établir des fondations, de créer des concours scientifiques. En outre tous cela, le Musée lança une publication scientifique. (*Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici.*)

Pendant la vie de SZÉCHÉNYI se trouvaient déjà des personnes dignes de continuer et développer l'œuvre commencée. Parmi eux était István HORVÁTH (1784—1846) qui avait un rôle important dans le fait qu'une seconde bibliothèque fut fondée. HORVÁTH disait que près de la collection des livres écrits par des hongrois de la Hongrie, il est absolument nécessaire d'avoir une bibliothèque auxiliaire contenant les sources scientifiques d'origine étrangère aussi.

Beaucoup de problèmes et questions concernant les devoirs principaux de la bibliothèque existaient déjà à l'époque de la fondation. Notre vie d'aujourd'hui, nos circonstances produisent aussi des problèmes. Il ne faut jamais s'attacher spasmodiquement à ce qui n'est plus conforme à l'époque. Mais l'esprit et l'envis créative du fondateur de notre bibliothèque et de ses successeurs nous doit servir comme exemple en resolvant nos problèmes selon notre époque en même temps digne d'eux.

